

“ADOLAT”
MILLIY HUQUQIY AXBOROT MARKAZI

СУВ ОБЪЕКТЛАРИ, СУВ ОБЪЕКТЛАРИГА БЎЛГАН ҲУҚУҚ ВА СУВ РЕСУРСЛАРИНИ БОШҚАРИШ

МУНДАРИЖА:

1. Сув объектларининг тоифалари	3
2. Сув объектларидан фойдаланиш турлари	4
3. Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг сув объектлари	6
4. Сувга давлат эгалиги	8
5. Сув объектларига бўлган ҳуқуқ	9
6. Сув хўжалиги объектларига бўлган мулк ҳуқуқи	12
7. Сув фонди ерларидан фойдаланиш ҳуқуқи	15
8. Сув ресурсларини бошқариш органлари	17
9. Сув кенгашлари	19
10. Сув хўжалиги объектларини бошқариш	24
11. Сув ресурсларини бошқаришда фуқароларнинг ва нодавлат бирлашмаларининг иштирок этиши	27

СУВ ОБЪЕКТЛАРИНИНГ ТИПЛАРИ

Сув объектлари типлари – бу сув ресурсларининг ҳуқуқий ва гидрогеологик таснифи бўлиб, уларни давлат эгаллиги, фойдаланиш режими ва муҳофаза чораларига қараб гуруҳлаштиради. Сув кодексининг 8-моддасига кўра, сув объектлари икки асосий типга бўлинади:

- Ўзбекистон Республикасининг ер усти ва ер ости сув объектлари;
- Ўзбекистон Республикасида жойлашган ва унинг ҳудудини кесиб ўтадиган трансчегаравий ер усти ва ер ости сув объектлари.

Бундан ташқари, моддада ер усти ва ер ости сув объектларининг таркибий қисмлари аниқлаштирилган. Бу тасниф сув объектларининг гидрологик, геологик ва ҳуқуқий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади.

Ер усти сув объектлари: табиий (дарёлар, кўллар, булоқлар) ва сунъий (каналлар, сув омборлари, ҳовузлар) сув оқимлари ва ҳавзалари, уларнинг ўзанлари, туби ва қирғоқлари. Гидрологик циклга асосланган: оқим, буғланиш, оқизиш. Ўзбекистонда Амударё, Сирдарё, Зарафшон каби дарёлар ва “Чорвоқ”, “Тўполон” сув омборлари ва бошқа иншоотлар мавжуд.

- **Ер ости сув объектлари:** сувли қатламлар (аквиферлар), конлар, сизиб чиқиш зоналари ва бошқа тўпланишлар (сув режими чегараларига эга). Гидрогеология фанлари бўйича ўрганилади: артезиан сувлари, грунт сувлари. Ўзбекистонда Фарғона водийси, Қорақалпоғистондаги аквиферлар муҳим.
- **Трансчегаравий сув объектлари** – ҳудудни кесиб ўтадиган дарёлар, аквиферлар (масалан, Амударё, Сирдарё, трансчегаравий грунт сувлари). Гидрология ва гидрогеологияда “трансчегаравий ҳавза” тушунчаси қўлланади: сув оқими давлатлар чегарасидан ўтади. Ўзбекистон Орол денгизи ҳавзасида жойлашгани учун 80% дан ортиқ сув трансчегаравий манбалардан келади. Ер ости трансчегаравий аквиферлар

(масалан, Тожикистон билан чегарадош) гидродинамик моделлар билан ўрганилади.

Сув объектлари тоифалари – улардан фойдаланиш мақсади (ичимлик, балиқчилик, саноат) ва сифат кўрсаткичларига кўра ҳуқуқий таснифланишидир. Асосий хусусиятларига сувнинг тозалик даражаси, ўзини ўзи тозалаш қобилияти ва экологик аҳамияти киради. Улар сувдан фойдаланиш тартиби, муҳофаза зоналари ва чекловларни белгилайди.

СУВ ОБЪЕКТЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ТУРЛАРИ

Сув объектларидан фойдаланиш турлари муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Сув ҳуқуқида сув объектларидан танҳо ёки биргаликда фойдаланиш турлари белгиланган.

Сув объектларидан танҳо (махсус) фойдаланиш – бу сувдан фойдаланувчига махсус ҳужжат (шартнома, лицензия) асосида, маълум муддатга (3 йилдан 49 йилгача) сув объектининг бир қисми ёки бутунлигича берилишидир. Бу ҳуқуқ асосан балиқчилик, рекреация, саноат ёки гидроэнергетика мақсадларида доимий ёки вақтинчалик (шу жумладан, давлат-хусусий шериклик) шартларда амалга оширилади.

Танҳо фойдаланишнинг асосий ҳуқуқий жиҳатлари:

Ҳужжатлаштириш: сув объектлари ёки уларнинг қисмлари сувдан фойдаланувчиларга (юридик ва жисмоний шахсларга) фақат шартнома асосида берилади.

Муддатлари: доимий (муддати аввалдан белгиланмаган) ёки вақтинчалик (3 йилдан 49 йилгача) бўлиши мумкин.

Мақсадлилиги: сув объекти белгиланган мақсадларда (масалан, балиқ етиштириш, дам олиш зонаси) ва шартномада кўрсатилган шартларга риоя этган ҳолда фойдаланилиши шарт.

Ҳақ тўлаш: сувдан фойдаланиш ва сув хўжалиги хизматлари учун шартнома асосида ҳақ тўланади.

Чекловлар: танҳо фойдаланишда бўлган сув объектида бошқа шахсларнинг умумий сувдан фойдаланиш (чўмилиш, ҳаваскорлик балиқчилиги) ҳуқуқларини бузмаслик талаб этилади.

Таъкидлаш жоизки, сув олиш лимитлари сув хўжалиги органлари томонидан белгиланади ва сувдан фойдаланувчилар учун мажбурийдир.

Сув объектларидан биргаликда фойдаланиш – бир неча сувдан фойдаланувчиларнинг битта сув манбаи ёки иншоотидан келишилган ҳолда, белгиланган лимитлар асосида, шартномавий ёки рухсатнома тартибида фойдаланишидир. Бу жараён Сув кодекси асосида тартибга солиниб, сув хўжалиги органларининг назорати остида амалга оширилади.

Биргаликда фойдаланишнинг асосий ҳуқуқий жиҳатлари:

Ҳуқуқий асос: сувдан фойдаланиш шартнома ёки махсус рухсатнома асосида амалга оширилади. Фойдаланувчилар сув олиш лимитларига риоя қилиши шарт.

Муддатлар: сув объектлари доимий (муддатсиз) ёки вақтинча (3 йилдан 49 йилгача) фойдаланишга берилиши мумкин.

Бошқарув: сув манбаларининг тахмин қилинган ва ҳақиқий сувлиги ҳисобга олинган ҳолда сув олиш лимитлари белгиланади (қишлоқ хўжалиги учун бир йилда икки марта).

Ҳақ тўлаш: сув хўжалиги ташкилотларининг сувни етказиб бериш хизматлари учун шартнома асосида ҳақ тўланади.

Мажбуриятлар: сувдан фойдаланувчилар сув объектларини муҳофаза қилиш, уларнинг ифлосланиши ва камайишига йўл қўймаслик, сув ўлчаш асбобларини ўрнатиш мажбуриятига эга.

Давлат-хусусий шериклик: сув объектларидан биргаликда фойдаланишда давлат-хусусий шериклик механизмларидан фойдаланиш мумкин.

Биргаликда фойдаланишда сув ресурсларидан оқилона ва тенг ҳуқуқли фойдаланишни таъминлаш асосий мақсад ҳисобланади.

МУҲОФАЗА ЭТИЛАДИГАН ТАБИЙ ХУДУДЛАРНИНГ СУВ ОБЪЕКТЛАРИ

Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг сув объектлари – бу алоҳида экологик, илмий ва эстетик қийматга эга бўлган, давлат томонидан махсус муҳофаза қилинадиган сув ҳавзалари (дарёлар, кўллар, сув омборлари ва бошқалар) ёки уларнинг қисмларидир.

Ўзбекистон Республикасида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг сув объектлари алоҳида ҳуқуқий мақомга эга бўлиб, уларнинг ҳолати асосан Ўзбекистон Республикаси Сув кодекси ва “Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида”ги Қонун билан тартибга солинади.

Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг сув объектлари ҳуқуқий ҳолатининг асосий жиҳатларини қуйидагича изоҳлаш мумкин:

- 1)** Алоҳида муҳофаза режими юзасидан – сув объектлари ёки уларнинг бир қисми устувор экологик, илмий, маданий ва соғломлаштириш аҳамиятига эга бўлган ҳудудлар сифатида эътироф этилади. Улар тўлиқ ёки қисман, доимий ёки вақтинча хўжалик фаолиятдан чиқарилади;
- 2)** Мулкӣ муносабатлар юзасидан – сув умуммиллий бойлик бўлиб, давлат мулки ҳисобланади ва давлат томонидан муҳофаза қилинади.
- 3)** Ушбу ҳудудда сувдан фойдаланиш тартиби юзасидан – муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар сув объектларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш чоралари қонунчилик билан белгиланган махсус тартибда амалга оширилади. Шунинг алоҳида таъкидлаш жоизки, бундай ҳудудларда сувдан фойдаланиш экологик ва санитария-эпидемиологик талабларга қатъий риоя қилган ҳолда, тегишли экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш органлари билан келишилган ҳолда амалга оширилади.

Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар таркибидаги сув объектлари экотизимларнинг барқарорлигини таъминловчи стратегик ресурс ҳисобланади. Уларнинг асосий вазифаси табиий

мувозанатни сақлаш, биохилма-хилликни қайта тиклаш ва сувнинг табиий сифатини ҳимоя қилишдан иборат.

Ушбу сув объектлари одатдаги хўжалик объектларидан қуйидаги ўзига хос хусусиятлари билан ажралиб туради:

1) Иқтисодий фойдаланишдан чиқарилганлик: бу ҳудудлардаги сув объектлари (акваториялар) қисман ёки тўлиқ, доимий ёки вақтинча хўжалик эксплуатациясидан олиб қўйилади.

2) Экологик ва илмий аҳамият: ноёб гидрологик ва биофизикавий функцияларни бажаради, сув оқимининг мунтазамлигини ва сифатини табиий равишда назорат қилади.

3) Махсус муҳофаза зоналари: дарё ва кўллар атрофида сувни муҳофаза қилиш ва санитария-муҳофаза зоналари ташкил этилади. Бу ерларда дарахтларни кесиш (санитария мақсадларидан ташқари) ва сув сифатига салбий таъсир этувчи фаолият тақиқланади.

4) Табиий яшаш муҳити: сув объектлари нафақат ресурс, балки балиқлар ва бошқа сув жонзотлари учун муҳим яшаш муҳити ва кўпайиш жойи вазифасини ўтайди.

Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг ҳуқуқий ҳолати ўз навбатида, муҳим тамойилларга эга бўлиб, сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш тизими учун жуда муҳим ҳисобланади.

Ўзбекистон қонунчилиги (жумладан, Сув кодекси ва “Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида”ги Қонун) сув объектларини муҳофаза қилишда қуйидаги принципларга таянади:

1) Устуворлик тамойили: аҳоли саломатлиги ва экологик тизимни сақлаш иқтисодий мақсадлардан устун туради.

2) Ягона экологик тизим: МЭТХлардаги сув объектлари биологик ва ландшафт хилма-хиллигини таъминловчи ягона тизимнинг ажралмас қисми сифатида бошқарилади.

3) Давлат муҳофазасига олинганлиги: сув объектлари давлат мулки бўлиб, улардан оқилона фойдаланиш давлат томонидан қатъий назорат қилинади.

Мисол учун, Судочье кўллар тизими каби давлат буюртма қўриқхоналарининг ташкил этилиши Ўзбекистонда сув объектларини тизимли муҳофаза қилишнинг амалий намунасидир.

Сув кодекси 10-моддасининг аҳамияти шундаки, биринчидан, муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг тоифаларидаги сув объектлари белгиланган, иккинчидан, ушбу тоифаларнинг ҳуқуқий режими албатта сув объектларига ҳам тегишли бўлади.

СУВГА ДАВЛАТ ЭГАЛИГИ

Маълумки, атроф-табиий муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва аҳолининг экологик хавфсизлигини таъминлаш Ўзбекистон Республикаси экологик сиёсатининг асосий йўналишлари бўлиб ҳисобланади. Конституциямизнинг 68-моддасида Ер, ер ости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий ресурслар умуммиллий бойликдир, улардан оқилона фойдаланиш зарур ва улар давлат муҳофазасидадир” деб мустаҳкамланиши давлат экологик сиёсатининг муҳим стратегиясини белгилайди. Хусусан, ушбу норма биринчидан, ҳар бир давлатнинг суверенитети, авваламбор, унинг ҳудудидаги табиий ресурслар, шу жумладан сув ресурсларидан мустақил эгалик қилиш ҳуқуқи билан белгиланади. Шунинг учун ҳам бошқа табиий ресурслар қатори сув ресурсларига нисбатан мулк масаласи муҳим аҳамиятга эга бўлиб, халқимизнинг умуммиллий бойлиги, яъни давлатимизнинг мулки сифатида конституциявий норма билан мустаҳкамланган. Иккинчидан, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш принципи асосида, яъни сув ресурсларидан белгиланган экологик қоидалар ва талабларга амал қилган ҳолда улардан турли мақсадларда фойдаланиш мумкинлиги алоҳида белгиланган. Учинчидан, табиий ресурсларнинг ҳуқуқий ҳолати бевосита давлат органларининг энг муҳим вазифаси сифатида муҳофаза қилинишини таъминлайди.

Ўз навбатида, ушбу муҳим конституциявий норманинг амалга ошириш механизмлари бевосита Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси, Сув кодекси “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги, “Ер ости бойликлари тўғрисида”ги, “Ўсимлик дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида”ги, “Ҳайвонот дунёсини муҳофаза

қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида”ги, “Ўрмон тўғрисида”ги қонунларда мустаҳкамланган.

Сув кодексининг 11-моддасида қуйидаги давлатнинг сувга бўлган учта муҳим йўналишлари белгиланган:

1. Сув умуммиллий бойликдир – сув ресурслари халқимизнинг умумий бойлиги, давлатнинг мулки ҳисобланади. Халқ вакилларидан шаклланган ваколатли давлат органлари томонидан сув ресурслари жисмоний ва юридик шахсларга фойдаланиш учун берилади.
2. Сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш лозим – сувдан жисмоний ва юридик шахслар томонидан сувга доир қонунчилик талаблари, тегишли норматив ва стандартларга асосланган ҳолда фойдаланиш шартлигини белгилайди.
3. Сув ресурслари давлат муҳофазасидадир – сувни муҳофаза қилиш ва улардан оқилона фойдаланиш қоида-талабларига амал қилмаган, сувдан фойдаланиш муддати ва тартибини бузган ҳамда сув объектларига чиқинди ва ифлослантирувчи моддаларни ташлаш ва сувларнинг экологик ҳолатига таъсир кўрсатувчи бошқа ҳаракатларни содир этган фуқаролар, корхона, ташкилот ва муассасалар, шунингдек, давлат ва жамоат ташкилотлари ходимлари суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи давлат органлари томонидан тегишли юридик жавобгарликка тортилади.

СУВ ОБЪЕКТЛАРИГА БЎЛГАН ҲУҚУҚ

Сув кодексининг 12-моддаси сув ресурсларининг давлат мулки эканлигини белгилайди, бу сувдан фойдаланиш ва муҳофаза қилишни марказлаштирилган тарзда бошқаришни таъминлайди. Илмий жиҳатдан, бу сувнинг умуммиллий бойлик сифатидаги табиатини инобатга олиб, экологик ва иқтисодий барқарорликни сақлашга хизмат қилади, чунки сув объектлари (дарёлар, кўллар, ер ости сувлари) табиий ресурс сифатида жамоавий манфаатларни ҳимоя қилади. Амалий томондан, норма сувдан фойдаланиш ҳуқуқининг давлат назорати остида бўлишини таъминлайди,

масалан, ирригация тизимларини бошқаришда ёки сув ҳавзаларини ривожлантиришда. Мустаснолар (Кодекс, бошқа қонунлар ва халқаро шартномаларда кўрсатилган ҳолатлар) хусусий фойдаланишга (масалан, қудуқлар) ёки трансчегаравий сув тақсимотига (масалан, Амударё ва Сирдарё ҳавзалари бўйича қўшни давлатлар билан келишувлар) имкон беради, бу Марказий Осиёнинг қурғоқчил иқлимида сув сиёсатининг муҳим жиҳатидир. Бу ҳуқуқий механизм сув танқислигининг олдини олиш ва барқарор ривожланишни таъминлашга қаратилган.

Қуйида ушбу норманинг илмий-амалий изоҳларини кўрсатиб ўтиш мумкин:

- 1) **Давлат мулкининг барқарорлиги:** Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (8-модда) ва Сув кодекси (11-модда) сувни миллий бойлик деб эълон қилади, сувга нисбатан мулк ҳуқуқи фақат давлатга тегишли бўлиб, хусусийлаштиришга ёки ўтказишга йўл қўйилмайди. Табиий ўзгаришлар (масалан, дарё ўзанининг ўзгариши – меандралашув, сел оқимлари ёки эрозия) сув объектларининг физик ҳолатини ўзгартириши мумкин, лекин ҳуқуқий мақомини эмас. Бу ҳуқуқий илмда “аккреция” (табиий ўсиш) ва “авульсия” (кучли ўзгариш) тушунчаларига ўхшаш, лекин сув ресурслари учун давлат мулкининг мутлақ устунлигини таъкидлайди. Халқаро ҳуқуқда (масалан, БМТнинг сув ҳуқуқи бўйича конвенциялари) ҳам сувнинг давлат суверенитети доирасидаги мақоми шундай талқин қилинади.
- 2) **Экологик ва гидрологик илмий жиҳатлар:** илмий нуқтаи назардан, дарё ўзанларининг табиий ўзгариши геоморфологик жараёнлар (эрозия, седиментация) натижасидир. Масалан, Амударё ёки Сирдарё каби дарёларнинг ўзани ўзгариши иқлим ўзгариши, сув режими ва тупроқ эрозияси билан боғлиқ. Кодекснинг ушбу нормаси илмий-ҳуқуқий синтезни таъминлайди: табиий жараёнларнинг ҳуқуқий оқибатларини рад этади, чунки сувнинг давлат мулкчилиги сифатидаги мақоми физик ўзгаришлардан устун туради. Бу норма сув ресурсларининг устуворлигини таъкидлаб, экологик барқарорликни сақлашга

хизмат қилади (сувни муҳофаза қилиш – Кодекснинг V бўлими).

- 3) **Қиёсий-ҳуқуқий талқин:** Бошқа мамлакатларда (масалан, Россия Федерацияси Сув кодексининг 8-моддаси ёки Қозоғистоннинг Сув кодекси) ҳам сувнинг давлат мулкчилиги сифатидаги мақоми табиий ўзгаришлардан мустақил равишда сақланиши таъкидланади. Ўзбекистонда бу норма Марказий Осиёнинг сув сиёсатига мос келади, чунки трансчегаравий дарёлар (Амударё, Сирдарё) ўзгаришлари халқаро низоларга сабаб бўлиши мумкин, лекин давлат мулкчилигининг барқарорлиги халқаро шартномалар (масалан, Амударё ҳавзаси бўйича келишувлар) асосида сақланади.

Халқаро миқёсдаги тажриба шуни кўрсатадики, Амударёнинг ўзани ўзгариши Ўзбекистон ва Туркменистон чегарасига таъсир қилса, бу норма давлат мулки ҳуқуқини сақлайди ва низони халқаро шартномалар (масалан, 1996 йилги Амударё ҳавзаси келишуви) асосида ҳал қилишга имкон беради. Амалиётда бу сув квоталарини сақлаш ва экологик мониторингни (Сув кодекси, 44 – 50-моддалар) таъминлайди.

Экология соҳасидаги амалиётда иқлим ўзгариши туфайли дарёлар қуриши ёки ўзани ўзгариши ҳолатларида (масалан, Қорақалпоғистондаги Орол денгизи ҳавзаси) давлат мулкчининг барқарорлиги сувни муҳофаза қилиш чораларини амалга оширишга имкон беради, масалан, янги каналлар қуриш ёки сувни қайта тақсимлаш ва бошқалар.

Ушбу норма Ўзбекистоннинг қурғоқчил иқлими ва сув ресурсларининг чекланганлигини ҳисобга олган ҳолда сув сиёсатининг асосидир. У илмий-ҳуқуқий барқарорликни таъминлаб, амалиётда сувдан самарали фойдаланиш ва уни муҳофаза этишга хизмат қилади.

СУВ ХЎЖАЛИГИ ОБЪЕКТЛАРИГА БЎЛГАН МУЛК ХУҚУҚИ

Сув кодексининг 13-моддаси сув хўжалиги объектларига (масалан, сув омборлари, каналлар, насос станциялари, сув тозалаш иншоотлари ва бошқаларга) бўлган мулк ҳуқуқининг асосий қоидаларини белгилайди. Ушбу норма сув объектларининг ўзига (сув ҳавзалари, дарёлар, сув ресурслари) эмас, балки сув хўжалиги инфратузилмасига тааллуқли объектларга доирдир.

Илмий нуқтаи назардан, ушбу норма Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 68-моддасига асосланади, унда табиий ресурслар, шу жумладан сув, давлат муҳофазасида эканлиги ва ундан оқилona фойдаланиш ҳаммага мажбурий эканлиги таъкидланган. Амалий жиҳатдан, модда сув хўжалиги объектларининг мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш, уларни самарали бошқариш ва хусусий секторни жалб қилиш учун ҳуқуқий асос яратади.

13-модда ҳар бир қисмининг ўзига хос хусусиятларини қуйидагича асослаш мумкин:

1) Сув хўжалиги объектларининг мулк шакллари. Модданинг биринчи қисмига кўра, *сув хўжалиги объектлари давлат мулкида (республика, муниципал мулкида) ёки хусусий мулкда (фуқаролар, фермер ва деҳқон хўжаликлари, шунингдек давлатга қарашли бўлмаган бошқа юридик шахслар мулкида) бўлиши мумкин.*

а) Илмий тавсиф: ушбу норма мулк ҳуқуқининг икки асосий шаклини ажратади – давлат ва хусусий мулк. Давлат мулки республика (марказий) ва муниципал (маҳаллий) мулкка бўлинади, бу Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 167-моддасидаги мулк шакллари классификациясига мувофиқдир. Фуқаролик кодексининг 170-моддасига кўра, табиий ресурслар (шу жумладан, сув) асосан давлат мулкида бўлади, лекин сув хўжалиги объектлари (инфратузилма) хусусий мулкка ўтиши мумкин. Бу ҳуқуқий плюрализмни таъминлайди ва иқтисодий ислохотларга (масалан, фермер хўжаликларининг сув тизимларини хусусийлаштириш) имкон беради.

б) Амалий жиҳатлар: Давлат мулкидаги объектлар (масалан, катта каналлар ёки сув омборлари) Сув хўжалиги вазирлиги ёки маҳаллий ҳокимликлар томонидан бошқарилади. Хусусий мулкда эса фермерлар ёки компаниялар (масалан, деҳқон хўжаликлари) ўз ҳудудларидаги кичик насос станцияларига эгалик қилиши мумкин. Амалиётда бу фермерларга сувдан самарали фойдаланиш учун масъулият юклайди, лекин давлат назоратини сақлайди.

2) Халқаро шартномаларга асосланган объектлар

13-модданинг иккинчи қисмига кўра, *Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларига мувофиқ бошқа давлатлар ҳудудида жойлашган Ўзбекистон Республикасининг сув хўжалиги объектлари Ўзбекистон Республикасининг мулкидир.*

а) Илмий тавсиф: бу норма трансчегаравий сув ресурсларини бошқаришнинг халқаро ҳуқуқий принципларига (масалан, БМТнинг сув ҳуқуқи конвенцияларига) асосланади. Ўзбекистоннинг Қозоғистон, Тожикистон билан шартномалари (масалан, Сирдарё ва Амударё хавзалари тўғрисида) сув объектларининг мулкий мансублигини ҳимоя қилади. Фуқаролик кодексининг 209-моддасига кўра, давлат мулкининг давлат ҳудудидан ташқаридаги объектлари ҳам ҳимоя қилинади.

б) Амалий жиҳатлар: Амалиётда бу Ўзбекистоннинг Қозоғистон ҳудудидаги сув иншоотларини (масалан, баъзи каналлар) ҳимоя қилади. Низолар халқаро арбитраж орқали ҳал этилади, бу сув тақсимидаги муаммоларни (масалан, Марказий Осиёдаги сув низолари) бартараф қилишга ёрдам беради.

3) Хусусий мулк ҳуқуқининг тартибга солиниши

13-модданинг учинчи қисмига мувофиқ, *сув хўжалиги объектларига бўлган хусусий мулк ҳуқуқи билан боғлиқ муносабатлар Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси билан тартибга солинади.*

а) Илмий тавсиф: хусусий мулк Фуқаролик кодексининг 164-моддасида мулк ҳуқуқининг маъноси эга бўлиш, фойдаланиш, тасарруф этиш сифатида аниқланган. Фуқаролик кодексининг 207 – 212-моддаларида мулк ҳуқуқининг вужудга келиши ва тугатилиши, шунингдек, инфратузилма объектлари учун сервитут (чекланган фойдаланиш ҳуқуқи, 173-модда) қоидалари белгиланган. Бу норма сув хўжалиги объектларининг хусусийлаштирилишини фуқаролик ҳуқуқи доирасида тартибга солинишини белгилайди.

б) Амалий жиҳатлар: хусусий эгалик қилиш учун шартнома (масалан, сотиб олиш) Фуқаролик кодексининг 112-моддасига кўра нотариал тасдиқланиши ва рўйхатдан ўтказилиши керак. Амалиётда фермерлар сув тизимларини хусусийлаштирганда, улар Фуқаролик кодексига асосан жавобгар бўлади, масалан, қўшниларга сервитут бериш орқали.

4) Мулк ҳуқуқининг рўйхатдан ўтказилиши

13-модданинг тўртинчи қисмига кўра, *сув хўжалиги объектларига бўлган мулк ҳуқуқи қонунчиликда белгиланган тартибда мажбурий давлат рўйхатидан ўтказилиши шарт.*

а) Илмий тавсиф: Бу Фуқаролик кодексининг 84 ва 111-моддаларига асосланган, унда кўчмас мулк (сув хўжалиги объектлари кўп ҳолларда шу турга кирази) ҳуқуқлари давлат рўйхатидан ўтказилиши шарт. Рўйхат ҳуқуқни ҳимоя қилади ва низоларнинг олдини олади (Фуқаролик кодекси, 228 – 231-моддалар).

б) Амалий жиҳатлар: рўйхатдан ўтказиш Адлия вазирлиги органларида амалга оширилади.

5. Давлат-хусусий шериклик (ДХШ) асосида объектларни бериш.

13-модданинг охириги қисмига мувофиқ, *сув хўжалиги объектини давлат-хусусий шериклик шартлари асосида бериш давлат-хусусий шериклик тўғрисидаги қонунчиликка асосан амалга оширилади.*

а) Илмий тавсиф: бу норма Ўзбекистон Республикасининг “Давлат-хусусий шериклик тўғрисида”ги Қонунига (ЎРҚ–537-

сон, 10.05.2019 й.) ҳавола қилади. Қонуннинг 30 – 31-моддаларида давлат мулкани (шу жумладан, сув инфратузилмасини) хусусий шерикка ўтказиш, ижарага бериш ва бошқариш қоидалари белгиланган. ДХШ объектларига сув хўжалиги иншоотлари киради (Қонуннинг 3-моддаси). Ҳуқуқлар шартнома муддати тугагач ёки қабул қилинган вақтда ўтказилади (Қонуннинг 33-моддаси).

б) Амалий жиҳатлар: ДХШ орқали сув объектларини модернизация қилиш учун хусусий инвесторлар жалб қилинади (масалан, тендер орқали, Қонуннинг 21 – 24-моддалари). Хусусий шерик мулкдан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлади, лекин масъулият (ҳисобот, назорат) юклайди (Қонуннинг 14-моддаси). Амалиётда бу сув камчилиги муаммосини ҳал қилишга (масалан, янги каналлар қуриш) ёрдам беради, лекин шартномалар коррупциядан ҳимояланган (Қонуннинг 32-моддаси).

СУВ ФОНДИ ЕРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ҲУҚУҚИ

Сув кодексининг 14-моддасида сув фонди ерларининг ҳуқуқий мақоми, улардан фойдаланиш ҳуқуқини бериш тартиби, олиб қўйиш ва тақиқларни белгилайди. Ушбу модда сув ресурсларининг умуммиллий бойлик сифатида ҳимоя қилинишини таъминлашга хизмат қилади (Кодекснинг 3-моддасига мувофиқ). Илмий жиҳатдан, модда сув экотизимларини сақлаш ва иқтисодий фойдаланиш ўртасидаги мувозанатни ўрнатишнинг ҳуқуқий асосларини ифодалайди, амалий жиҳатдан эса сув хўжалиги ташкилотларининг фаолиятини тартибга солиш учун қўлланилади.

Мазкур модда тўрт асосий қисмдан иборат: фойдаланиш ҳуқуқини бериш; олиб қўйиш тартиби; тақиқлар; фойдаланиш тартиби. Ҳар бирини алоҳида қуйидагича изоҳлаш мумкин:

1) Сув фонди ерларидан фойдаланиш ҳуқуқини бериш: сув фонди ерлари доимий фойдаланиш ҳуқуқи асосида берилади. Бу ҳуқуқ Ўзбекистон Республикаси Ер кодексининг 23–25-моддаларига мувофиқ бўлиб, ер участкасининг

мулкчилик ҳуқуқисиз узоқ муддатли фойдаланишни назарда тутди.

а) Сунъий сув объектлари ва сув хўжалиги объектлари бўйича: тегишли ташкилотларга (масалан, ирригация тизимларини бошқарувчи корхоналарга) берилади. Сунъий сув объектларига очик ва ёпиқ каналлар, сув омборлари, сел ҳавзалари ва бошқа инсон қўли билан яратилган сув тузилмалари киради (Сув кодексининг 4-моддаси). Сув хўжалиги объектларига дамбалар, сув олиш пунктлари, йўллар ва қувурлар киради (Сув кодексининг 4 ва 84-моддалари).

б) Табиий сув объектлари бўйича: Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлигининг тегишли ташкилотларига (масалан, ҳавза бошқармаларига) берилади. Табиий сув объектларига дарёлар, кўллар, ер ости сувлари ва чашмалар киради (Сув кодексининг 4-моддаси). Илмий таҳлил: бу қоида сув ресурсларининг марказлаштирилган бошқарувини таъминлайди, чунки табиий объектларнинг ҳимояси давлат томонидан таъминланади (Конституциянинг 68-моддаси). Амалий жиҳатдан, бу вазирликнинг ҳавза бошқармалари орқали сув фонди ерларини инвентаризация қилиш ва мониторинг олиб бориш имконини беради, масалан, Амударё ва Сирдарё ҳавзаларида.

2) Сув фонди ерларини олиб қўйиш: сув фонди ерлари жамоат эҳтиёжлари учун (масалан, янги инфратузилма қуриш) компенсация эвазига қонунда белгиланган тартибда олиб қўйилиши мумкин. Бу Ер кодексининг 37–39-моддаларига мувофиқ бўлиб, компенсация бозор қийматига асосан ҳисобланади ва мулкчилик ҳуқуқининг ҳимоясини таъминлайди (Фуқаролик кодекси, 211-модда).

3) Тақиқлар бўйича: сув фонди ерларида сув объектларига салбий таъсир кўрсатадиган хўжалик фаолияти ва қурилиш ишлари тақиқланади. Бу талаб Сув кодексининг 78, 79, 117 ва 119-моддалари билан боғлиқ бўлиб, сув ифлосланиши, экотизим бузилишига йўл қўйиш ва токсик моддалардан фойдаланишни ман қилади. Тақиқлар сув экотизимларининг барқарорлигини таъминлайди, чунки салбий таъсир сув

сифатини пасайтириши ва биохилма-хилликни йўқотиши мумкин. Амалий жиҳатдан, бу ҳимоя зоналарида (қирғоқ зоналари, Кодекснинг 125-моддаси) қурилишни тақиқлайди, масалан, дарё қирғоқларида фермерлик ёки саноат фаолиятига йўл қўйилмайди.

4) Фойдаланиш тартиби юзасидан: сув фонди ерларидан фойдаланиш Сув кодекси ва бошқа қонунчилик ҳужжатлари билан белгиланади. Хусусан, Ер кодекси, Солиқ кодекси (49-модда, фойдаланиш учун солиқлар) ва “Лицензиялаш, рухсат бериш ва хабардор қилиш тартиб-таомиллари тўғрисида”ги Қонун (33-модда. **“Лицензияни ва рухсат этиш хусусиятига эга ҳужжатни бекор қилиш”**) билан ҳамоҳанг. Тартиб сувдан фойдаланишнинг квоталари ва лицензияларини ўз ичига олади (Кодекснинг 49 ва 56-моддалари), трансчегаравий сувларни ҳисобга олиб (157–160-моддалар). Амалий жиҳатдан, фойдаланувчилар Экология вазирлиги орқали эксперт хулосаси олиши керак, масалан, сув хўжалиги объектларини қуришда (Кодекснинг 113-моддаси).

Модданинг илмий-ҳуқуқий аҳамияти

Илмий жиҳатдан, 14-модда сув ресурсларининг барқарор бошқарилишининг халқаро стандартларига (БМТнинг сув ва санитария ҳуқуқи тўғрисидаги протоколлари) мувофиқ келади, чунки сувни умуммиллий бойлик сифатида ҳимоя қилади. Ҳуқуқий таҳлилда, у Конституциянинг 55-моддаси (табiiй ресурсларни ҳимоя қилиш) ва Ер кодекси билан узвий боғлиқ. Аммо, моддада компенсация ҳисоблашнинг аниқ механизми кўрсатилмаган, бу амалиётда баҳсларга сабаб бўлиши мумкин.

СУВ РЕСУРСЛАРИНИ БОШҚАРИШ ОРГАНЛАРИ

Сув кодексининг 15-моддасида сув хўжалигининг ҳавзавий ва гидрографик принциплар асосида ташкил этилиши, шунингдек, ер усти ва ер ости сувларини бошқариш учун махсус ваколатли органлар белгилаб қўйилган.

15-модданинг биринчи қисмида сув ресурсларини бошқариш **ҳавзавий (бассейн), гидрографик принцип** бўйича ёки улардан оқилона фойдаланишни таъминлайдиган бошқа шартларни ҳисобга

олган ҳолда амалга оширилиши кўрсатилган. Ҳавзавий бошқарув принципи сув ҳавзасини (масалан, Амударё ёки Сирдарё ҳавзаси) бир бутун сифатида қарашни назарда тутди. Бу принцип жаҳон илмий амалиётида кенг тарқалган (масалан, Европа Иттифоқининг Сув директивасида, 2000 йил) ва сув ресурсларининг табиий ҳудудий чегараларини (дарё ҳавзалари, гидрографик тўрлар) ҳисобга олади.

Гидрографик принцип сув оқимларининг табиий ҳаракати (суғориш, дренаж, сув ҳавзаларининг ўзаро боғлиқлиги) асосида бошқарувни таъминлайди. Бу илмий жиҳатдан сувнинг гидрологик циклини (ёғингарчилик, оқим, инфильтрация) ҳисобга олишга асосланади, чунки сув ресурслари маҳаллий эмас, балки ҳавзавий миқёсда бошқарилиши керак.

Ўзбекистонда бу принцип Амударё ва Сирдарё ҳавзаларида амалга оширилади. Масалан, Марказий Осиё мамлакатлари ўртасидаги сув тақсимооти ҳавзавий принципга асосланади. Оқилона фойдаланиш шартлари эса экологик, иқтисодий ва ижтимоий омилларни (суғориш самарадорлиги, сув сифатини сақлаш) ҳисобга олади.

Модданинг иккинчи қисмида махсус ваколатли органлар белгиланган:

- а) Ер усти сувларини бошқариш** учун: Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги ва унинг Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланадиган органлари (масалан, ҳавзавий сув бошқармалари, сув инспекциялари).
- б) Ер ости сувларини бошқариш** учун: Ўзбекистон Республикаси Тоғ-кон саноати ва геология вазирлиги.

Ер усти ва ер ости сувларининг фарқли табиати (ер усти сувлари – дарёлар, кўллар; ер ости сувлари – ер ости сув қатламлари, чуқур сувлар) илмий жиҳатдан алоҳида бошқарувни талаб қилади. Бу қатламлар сув ўтказувчан тоғ жарлари, тоғ жарларининг синган жойлари ёки консолидацияланмаган материаллар (қум, шағал)дан иборат бўлиб, улардан қудуқлар орқали ер ости сувларини олиш мумкин. Ер ости сув қатламлари сув ресурсларининг муҳим қисми ҳисобланади ва гидрологияда кенг ўрганилади.

Ўзбекистон Республикаси Тоғ-кон саноати ва геология вазирлиги ер ости сувларининг гидрогеологик ўрганилиши (бурғилаш, мониторинг) билан шуғулланади, Сув хўжалиги вазирлиги эса ер усти сувларининг суғориш ва дренаж тизимларини бошқаради. Бу дуализм жаҳон илмий амалиётида (масалан, АҚШда EPA ва USGS органлари) кўп учрайди.

Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги сув тақсимоти, суғориш тизимларини лойиҳалаштириш ва назорат қилиш билан шуғулланади. Масалан, 2020 – 2025 йиллардаги сув хўжалиги соҳасида амалга оширилган ислохотларда ҳавзавий бошқармалар (Амударё ҳавза бошқармаси) ташкил этилди.

Тоғ-кон саноати ва геология вазирлиги ер ости сувлари захираларини баҳолаш, лицензиялаш ва ҳимоя қилишни амалга оширади.

Сув кодексининг 15-моддаси шунингдек, сув ресурсларининг илмий бошқарилишини таъкидлайди. Ҳавзавий принцип гидрология илмида (суғориш самарадорлигини 30 – 40 фоиз ошириши мумкин) асосланади. Илмий тадқиқотлар (масалан, Ўзбекистон Фанлар академиясининг гидрология институти тадқиқотлари) шунини кўрсатадики, бу принцип сув танқислигини камайтиришга ёрдам беради (Ўзбекистонда йиллик сув таъминоти 50 – 60 млрд м³).

2026 йилга келиб, иқлим ўзгариши (қурғоқчилик, музликлар эриши) туфайли ҳавзавий бошқарувнинг аҳамияти ошмоқда. Илмий моделлар (IPCC ҳисоботлари) шунини кўрсатадики, гидрографик принципсиз бошқарув сув конфликтларини кучайтириши мумкин.

15-модда бошқарувнинг марказлаштирилган ва илмий асосланган тизимини ифодалайди. Шу билан бирга, амалиётда унинг самарадорлиги қонунчиликни такомиллаштириш ва илмий инновацияларга боғлиқдир.

СУВ КЕНГАШЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси Сув кодексининг 16-моддаси сув ресурсларини бошқариш тизимида шаффофликни таъминлаш ва

манфаатдор томонларни жалб этиш орқали коллегиял-маслаҳат органлари шаклида сув кенгашларини ташкил этишни тартибга солади. Ушбу 16-модда Сув кодексининг асосий инновацион элементларидан бири бўлиб, сув ҳавзаларини интеграл бошқариш (IWRM – Integrated Water Resources Management) тамойилларига асосланган. Илмий жиҳатдан, модда сув ресурсларини самарали бошқариш учун илмий асосланган ёндашувларни, шу жумладан гидрологик моделлаштириш ва экотизимларни ҳимоя қилишни таъкидлайди. Амалий томондан эса у сув масалаларида қарор қабул қилиш жараёнида давлат органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари (ННТ), экспертлар ва олимларнинг иштирокини таъминлайди, бу эса сувдан фойдаланишда низоларни камайтириш ва ресурсларни оқилона тақсимлашга хизмат қилади.

16-модданинг биринчи қисми сув кенгашларининг мақсади ва ташкилий шаклини белгилайди: сув ресурсларини бошқаришда шаффофликни таъминлаш ва манфаатдор тарафларни жалб этиш орқали республика, ҳавза ва ҳудудий даражаларда коллегиял-маслаҳат органлари шаклида сув кенгашлари ташкил этилади. Мазкур норма сув ресурсларининг глобал дефицити шароитида (Марказий Осиёда сув ресурсларининг 70% га яқини трансчегаравий дарёлардан ҳосил бўлади) илмий асосланган бошқарувни жорий этишни назарда тутди. Масалан, сув ҳавзаларини бошқариш тамойили (“basin management”) БМТнинг Сув ресурсларини интеграл бошқариш стратегиясига мувофиқ келади, бу эса сув сифати, миқдори ва экотизимларни ҳимоя қилишни бирлаштиради.

Бундан ташқари, сув кенгашлари амалиётда сувдан фойдаланиш лимитларини белгилаш, сув сифатини назорат қилиш ва низоларни ҳал этишда маслаҳатчи роль ўйнайди. Масалан, Ўзбекистонда сув дефицити туфайли фермерлар ва саноат корхоналари ўртасида низолар юзага келади, бу ерда кенгашлар манфаатларни мувофиқлаштиришга ёрдам беради.

Сув кодекси 16-модданинг иккинчи қисмида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Республика сув кенгаши ҳақида сўз юритилади. Республика даражасидаги кенгаш сув ресурсларининг миллий стратегиясини шакллантиришда илмий-тадқиқот ишларини (масалан, сув ресурсларини моделлаштириш ва

прогнозлаштириш) жорий этишни таъминлайди. Бу Ўзбекистоннинг 2020 – 2030 йилларга мўлжалланган Сув ресурсларини ривожлантириш стратегиясига мувофиқ келади, унда сув самарадорлигини ошириш учун илмий асосланган чоралар кўзда тутилган.

Кенгашнинг Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида ташкил этилиши унинг қарорларининг юқори даражада ижро этилишини таъминлайди. Масалан, сув ресурсларининг миллий ҳисоб-китобини юритиш ва бюджетни тақсимлашда бу намоён бўлади.

Сув кодекси 16-модданинг учинчи қисмига кўра, Республика сув кенгашининг таркибига сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш соҳасидаги ваколатли вазирликлар ва идораларнинг раҳбарлари киради. Республика сув кенгашининг таркибига нодавлат ташкилотлар вакиллари, айрим экспертлар ва олимлар ҳам киритилиши мумкин.

Таркибга олимлар ва экспертларни киритиш илмий-амалий ҳамкорликни кучайтиради, масалан, гидрология, экология ва иқтисодиёт соҳаларидаги экспертлар сув ресурсларининг сифати ва миқдорини илмий таҳлил қилишда иштирок этади. Бу сув ресурсларининг глобал ўзгариши шароитида долзарб аҳамият касб этади (иқлим ўзгариши туфайли сув дефицити 2030 йилгача 20 – 30% га ошиши мумкин).

ННТ вакиллариининг иштироки шаффофликни оширади, масалан, экологик ташкилотлар сувнинг ифлосланиши ҳолатларини кўриб чиқишда фойдали. Амалиётда бу кенгаш аъзоларининг таркиби кенгашнинг ўзи томонидан тасдиқланади.

Сув кодекси 16-модданинг тўртинчи қисмида Ўзбекистон Республикасининг Бош вазирини Республика сув кенгаши раиси эканлиги белгиланган. Раислик Бош вазирга берилиши кенгаш қарорларининг илмий асосланганлигини таъминлайди, чунки у миллий стратегияларни мувофиқлаштиришда марказий ўрин тутди. Бу амалиётда кенгаш қарорларининг ижросини кучайтиради, масалан, сув ҳавзаларини ривожлантириш дастурини амалга оширишда.

Сув кодекси 16-модданинг бешинчи қисмида эса Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги Республика сув кенгашининг ишчи органи эканлиги белгиланган. Ишчи орган сифатида вазирлик илмий-тадқиқот маълумотларини (масалан, сув ҳисоб-китоби ва мониторинги) тақдим этади. Вазирлик кенгашнинг кунлик фаолиятини таъминлайди, масалан, йиғилишларни тайёрлаш ва ҳисоботларни юритишда.

Сув кодекси 16-модданинг олтинчи қисмида Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши ва вилоятлар ҳокимликлари ҳузурида ҳавза (ёки ҳудудий) сув кенгашлари ташкил этилади деб белгиланган. Ҳавза даражасидаги кенгашлар гидрологик ҳавзалар (масалан, Амударё ва Сирдарё) бўйича илмий ёндашувни жорий этади, бу трансчегаравий сув масалаларида муҳим. Хусусан, маҳаллий даражада сув ресурсларини самарали бошқаришни таъминлайди, масалан, бу вилоятларда сувдан фойдаланиш лимитларини белгилашда жуда муҳимдир.

16-модданинг еттинчи қисмига мувофиқ, ҳавза (ёки ҳудудий) сув кенгашининг таркибига сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш соҳасидаги ваколатли вазирликлар ва идораларнинг ҳудудий ташкилотлари раҳбарлари киради. Ҳавза (ёки ҳудудий) сув кенгашининг таркибига нодавлат ташкилотлар вакиллари, айрим экспертлар ва олимлар ҳам киритилиши мумкин. Таркибнинг кенгайтирилиши илмий экспертизани маҳаллий даражада жорий этади. ННТ иштироки маҳаллий низоларни ҳал этишда фойдали ҳисобланади.

Модданинг саккизинчи қисмига кўра, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши Раиси, вилоятлар ҳокимлари ҳавза (ёки ҳудудий) сув кенгашларининг раисларидир. Раислик маҳаллий раҳбарларга берилиши илмий-амалий ҳамкорликни кучайтиради, қарорларнинг маҳаллий ижросини таъминлайди.

Тўққизинчи қисмга мувофиқ, Қорақалпоғистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги, ирригация тизимларининг ҳавза бошқармалари ҳавза (ёки ҳудудий) сув кенгашларининг ишчи органларидир. Ишчи органлар илмий маълумотларни (мониторинг) тақдим этади ва кундалик фаолиятни бошқаради.

Сув кодекси 16-модданинг ўнинчи қисмида қайд этилганидек, туманлар (Қувасой шаҳри) ҳокимликлари ҳузурида туманлар сув кенгашлари ташкил этилади. Бунинг аҳамияти шундаки, биринчидан, туман даражасида маҳаллий сув масалаларини ҳал этади, иккинчидан, қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланишни назоратини таъминлайди.

16-модданинг ўн биринчи қисми туманлар сув кенгашларининг таркибини белгилайди. Яъни туманлар сув кенгашларининг таркибига сув ресурсларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш соҳасидаги ваколатли вазирликлар ва идораларнинг туман ташкилотлари раҳбарлари киради. Туманлар сув кенгашларининг таркибига нодавлат ташкилотлар вакиллари, айрим экспертлар ва олимлар ҳам киритилиши мумкин. Таркиб илмий экспертизани маҳаллий даражада амалга оширади ва маҳаллий манфаатларни ҳимоя қилади.

Модданинг ўн иккинчи қисмига кўра, тегишли туман (Қувасой шаҳри) ҳокими туман сув кенгашининг раисидир. Бу ваколат илмий-амалий мувофиқлаштиришни таъминлайди ҳамда қарорларнинг туман даражасида ижросини таъминлашга хизмат қилади.

Сув кодекси 16-модданинг ўн учинчи қисмга кўра, Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлигининг туман ташкилоти ёки туманнинг сув хўжалиги объектларини бошқаришни амалга оширувчи ташкилот туман сув кенгашининг ишчи органидир. Ишчи орган сувга оид маълумотларни тақдим этади ва сув амалиётидаги ишларни бошқаради.

Модданинг ўн тўртинчи қисмида Республика, ҳавза, ҳудудий сув кенгаши тўғрисидаги низом ва иш регламенти тегишли Кенгаш йиғилишида тасдиқланиши жуда муҳимдир. Низом илмий-амалий жиҳатдан асосланган регламентни таъминлайди. Бу эса ўз навбатида, сув кенгашларининг мустақиллигини оширади, буни йиғилишларда низом тасдиқланишида ва бошқа шу кабиларда кўриш мумкин.

Хулоса сифатида шуни таъкидлаш жоизки, Сув кодексининг 16-моддаси сув бошқарувининг замонавий моделларини жорий этишга хизмат қилади, бу Ўзбекистоннинг сув хавфсизлигини таъминлашда муҳим қадамлардан бири бўлиб ҳисобланади.

СУВ ХЎЖАЛИГИ ОБЪЕКТЛАРИНИ БОШҚАРИШ

Сув кодексининг 17-моддаси сув хўжалиги объектларини бошқаришни тартибга солувчи муҳим ҳуқуқий нормалардан биридир. Ушбу модда сув ресурсларини самарали бошқариш, уларнинг муҳофазаси ва фойдаланишнинг ҳуқуқий асосларини белгилайди. Модданинг илмий-амалий аҳамияти сув ресурсларининг тақчиллиги шароитида (айниқса, Марказий Осиёда) сув хўжалигининг давлат ва хусусий сектор ўртасидаги ҳамкорлигини таъминлашда намоён бўлади. Амалиётда ушбу модда сув етказиб бериш тизимининг самарадорлигини ошириш, сувдан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва экологик барқарорликни сақлаш учун қўлланилади. Бундан ташқари, ушбу моддадаги қоида-талаблар сув ресурсларини бошқаришнинг институционал назариясига (масалан, Элинор Остромнинг “умум мулк” назарияси) асосланади, унда сув каби умум ресурсларнинг самарали бошқарилиши учун ҳуқуқий механизмларнинг зарурлиги таъкидланади. Шунингдек, модда сув хўжалиги объектларининг мулкӣ ҳолатини аниқлаш орқали ноаниқликларнинг олдини олади ва инвестицияларни жалб қилишга имкон беради.

17-модданинг биринчи қисмида “Давлат ташкилотларига оператив бошқарув ҳуқуқи асосида берилган сув хўжалиги объектлари давлат сув хўжалиги объектларидир”, деб белгиланган. Сув хўжалиги объектларига (каналлар, насос станциялари, сув омборлари ва бошқалар) оператив бошқарув ҳуқуқи асосида (Фуқаролик кодексининг 214-моддасига мувофиқ) берилган объектлар давлат мулки ҳисобланади. Оператив бошқарув – бу мулкдан фойдаланиш ва уни бошқариш ҳуқуқи бўлиб, лекин мулкчилик ҳуқуқи давлатда қолади.

Шуни таъкидлаш керакки, ушбу қоида сув ресурсларининг умуммиллий аҳамиятини инобатга олиб, уларнинг ҳимоясини таъминлайди. Халқаро амалиётда (масалан, Европа Иттифоқининг Сув директиваси) сув объектларининг давлат назорати таъкидланади, чунки сув – стратегик ресурс ҳисобланади. Шунингдек, амалиётда бу Сув хўжалиги вазирлиги ёки маҳаллий ҳокимликлар томонидан объектларнинг рўйхатга олиниши ва назорат қилинишини

билдиради. Масалан, Амударё ҳавзасидаги каналлар давлат сув ҳўжалиги объектлари сифатида бошқарилади.

17-модданинг иккинчи қисмида фойдаланувчи ташкилотлар (масалан, сувдан фойдаланувчилар уюшмалари – СФУ) объектларни бошқаради, лекин мулкый ҳукуқ давлатда қолади. Бу номарказлаштириш тамойилига асосланади. Илмий тадқиқотлар (масалан, Халқаро сув бошқарув институтининг ҳисоботлари) шуни кўрсатадики, маҳаллий ташкилотларнинг иштироки сувдан самарали фойдаланишни 20 – 30% га оширади. Сувдан фойдаланувчилар уюшмалари сув тақсимотини амалга оширади, лекин уларнинг молиявий қуввати чекланган. Масалан, Фарғона вилоятида СФУлар каналларни таъмирлайди, аммо давлат субсидиясига муҳтож ҳисобланади. Фикримизча, келажакда сувдан фойдаланувчилар уюшмаларининг ҳуқуқий мақомини кучайтириш орқали уларнинг жавобгарлигини оширишга эришилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Сув кодекси 17-модданинг учинчи қисмида давлат сув ҳўжалиги объектлари санаб ўтилган. Хусусан, давлат-хусусий шериклик (ДХШ) орқали давлат сув ҳўжалиги объектлари хусусий бошқарувга берилиши мумкин. Кичик объектлар эса (қудуқлар, насослар) аукцион орқали сотилиши мумкин.

Бу норманинг аҳамияти шундаки, биринчидан, бозор механизмларини жорий этишнинг илмий асоси – инвестицияларни жалб қилиш орқали самарадорликни оширишга хизмат қилади. Масалан, дунё банки ҳисоботларига кўра, ДХШ сув тизимларида йўқотишларни 15 – 20 фоизга қисқартиради. Бундан ташқари, амалиётда ДХШ фаолиятининг натижаси сифатида Сирдарё ҳавзасидаги насос станцияларининг хусусийлаштирилиши ва фаолият юритишини таъкидлаш мумкин. Аукционлар орқали кичик қудуқлар фермерларга сотилади, бу уларнинг сувга мустақиллигини оширади.

Модданинг тўртинчи қисми: “Фақат битта сувдан фойдаланувчига (қишлоқ ҳўжалиги ер участкаси ижарачисига) хизмат кўрсатадиган сув ҳўжалиги объектлари Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгашининг ёки вилоят ҳокимлигининг тегишли қарори билан мазкур сувдан фойдаланувчига оператив бошқарув ҳукуқи асосида танҳо фойдаланишга тўловсиз берилади”,

деб белгиланган. Бунинг маъноси шундаки, битта фойдаланувчига (фермерга) хизмат қилувчи объектлар тўловсиз берилади, лекин оператив бошқарув ҳуқуқи билан. Бу тамойил сувдан фойдаланишнинг индивидуаллаштирилишини таъминлайди, илмий тадқиқотларга кўра, бу сувни тежашга олиб келади (фермер ўзининг объектини яхшироқ сақлайди). Қорақалпоғистон ёки вилоятларда фермерларга қудуқлар берилади, бу қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга хизмат қилади.

Модданинг тўртинчи қисмига кўра, икки ва ундан ортиқ сувдан фойдаланувчиларга (қишлоқ хўжалиги ер участкалари ижарачиларига) хизмат кўрсатадиган сув хўжалиги объектлари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг тегишли қарори билан сув етказиб берувчи ташкилотларга оператив бошқарув ҳуқуқи асосида танҳо фойдаланишга тўловсиз берилади.

Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан каналлар сувдан фойдаланувчилар уюшмаларига берилади. Масалан, Андижонда бир неча фермерга хизмат қилувчи насос станцияси тўловсиз берилган.

Модданинг олтинчи қисмида қайд этилишича, фойдаланишга берилган сув хўжалиги объектларини сақлаш тегишлигига кўра сувдан фойдаланувчиларнинг ва сув етказиб берувчи ташкилотларнинг маблағлари ҳисобидан амалга оширилади. Бунинг аҳамияти шундан иборатки, сақлаш харажатлари фойдаланувчилар ҳисобидан амалга оширилишини таъминлайди. Шунингдек, ушбу норма “фойдаланувчи тўлайди” тамойили (“user-pays principle”)га асосланади ва бу ҳолат сувни тежашни рағбатлантиради. Фермерлар таъмирлаш ишлари учун тўлов тўлайди, лекин баъзи фермерлар учун ушбу масалада тегишли субсидиялар зарур бўлади. Масалан, Жиззахда канал таъмири фермерлар маблағи билан амалга оширилган ва бошқалар.

17-модданинг еттинчи қисмида эса сувдан фойдаланувчиларнинг ўз маблағлари ҳисобидан қурилган сув хўжалиги объектлари хусусий мулк ҳисобланади, деб белгиланган. Бошқача ифодалаганда, ўз маблағлари ҳисобига қурилган объектлар хусусий мулкдир (Фуқаролик кодекси, 184-модда). Бундан ташқари, мулкчилик ҳуқуқининг моҳиятига кўра бу борада инвестицияларни рағбатлантиришга хизмат қилади. Амалиётда фермерлар ўз

қудуқларини қуради ва уларнинг мулки ҳисобланади. Масалан, Навоийда фермер томонидан қурилган насос хусусий мулк сифатида эътироф этилади.

Хулоса сифатида шунини таъкидлаш жоизки, 17-модда сув ҳўжалигининг давлат-хусусий ҳамкорлигини таъминлайди. Шунинг баробарида амалиётда молиявий механизмларни такомиллаштириш зарурлигини таъкидлаш жоиз. Мазкур модда сув ресурсларининг барқарор бошқарилишини таъминлашга, сув танқислиги шароитида республикамизнинг сувга оид хавфсизлигини кучайтиришга хизмат қилади.

СУВ РЕСУРСЛАРИНИ БОШҚАРИШДА ФУҚАРОЛАРНИНГ ВА НОДАВЛАТ БИРЛАШМАЛАРИНИНГ ИШТИРОК ЭТИШИ

Сув кодексининг 18-моддаси сув ресурсларини бошқаришда фуқаролик жамиятининг иштирокини белгилайдиган муҳим нормалардан биридир. Ушбу модда сув ҳуқуқининг демократик принципларини акс эттиради, чунки сув ресурсларини бошқариш давлат органларининг монополияси эмаслигини, бу жараён фуқаролар ва нодавлат ташкилотларнинг фаол иштироки билан амалга оширилишини кўрсатади.

Сув кодексининг 18-моддасининг биринчи қисми юридик шахслар (масалан, корхоналар), нодавлат нотижорат ташкилотлари (ННТ, масалан, экологик фондлар ёки сувдан фойдаланувчилар уюшмалари) ва фуқаролар сув ресурсларини бошқаришда, сувдан ва сув объектларидан (кўллар, дарёлар, каналлар) оқилона фойдаланишда, шунингдек уларни муҳофаза қилиш тадбирларини амалга оширишда иштирок этиш ҳуқуқига эгаллигини белгилайди. Бу ҳуқуқ юридик шахслар ва ННТ учун ўз таъсис ҳужжатлари (устав)га мувофиқ, фуқаролар учун эса умумий тарзда қонунчиликда белгиланган тартибда амалга оширилади.

Шунингдек, ушбу норма ҳуқуқ назариясидаги “фуқаролик жамиятининг иштирок этиш принципи”га асосланади, у сув ресурсларини бошқаришнинг демократик моделини ифодалайди. Халқаро ҳуқуқда бу БМТнинг “Сув ва санитария ҳуқуқи”

резолуцияси (2010) ва Рио декларацияси (1992) принциплари билан ҳамоҳанг – уларда сув ресурсларини бошқаришда жамоатчилик иштироки таъкидланади.

18-модданинг иккинчи қисмига кўра, сув хўжалигининг фойдаланувчи ташкилотлари (масалан, сувдан фойдаланувчилар уюшмалари – СФУ) ва сув етказиб берувчи ташкилотлар (масалан, Сув хўжалиги вазирлигига қарашли идоралар) сув ресурсларини бошқаришда фойдаланувчилар, ННТ ва фуқароларнинг таклифларини ҳисобга олиши шарт. Хусусан, аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламлари (кам таъминланган oilалар, ногиронлиги бўлган шахслар, кексалар)нинг таклифларига алоҳида эътибор берилади. Бу қисм “ҳисобга олиш” мажбуриятини белгилайди, ўз навбатида, ҳуқуқий жиҳатдан императив (мажбурий) норма ҳисобланади. Ушбу норма Сув кодексининг 20-моддаси (Сув хўжалиги вазирлиги ваколатлари) билан боғлиқ, унда белгиланганидек, вазирлик жамоатчилик таклифларини кўриб чиқишни таъминлайди. Халқаро жиҳатдан бу “интеграл сув ресурсларини бошқариш” (“Integrated Water Resources Management” – IWRM) концепциясига мос келади, у БМТ томонидан илгари сурилган ва Марказий Осиё мамлакатларида (шу жумладан, Ўзбекистонда) қўлланилади.

Модданинг умумий мақсади – сув ресурсларини бошқаришни шаффоф ва инклюзив қилиш, чунки сув дефицити (Ўзбекистонда сув ресурсларининг 80 фоизи трансчегаравийдир) муаммоси фақат давлат органлари билан ҳал этилмайди, давлатлараро ҳал қилинадиган масала бўлиши мумкин.

Шуни эътироф этиш керакки, мазкур модда экология ҳуқуқи назариясига асосланади, унда сув ресурсларини бошқаришнинг “ҳавзавий ёндашуви” (Сув кодекси, 46-моддадаги ҳавза баланслари) ва “жамоатчилик иштироки” принциплари муҳим ҳисобланади. Илмий тадқиқотлар (масалан, БМТнинг сув ҳисоботлари) кўрсатадики, фуқаролик жамияти иштироки сувдан самарали фойдаланишни 20 – 30% га ошириши мумкин, чунки фуқароларнинг таклифлари ёки мулоҳазалари марказлашган бошқарувни тўлдиради. Ўзбекистонда буни Орол денгизи муаммоси мисолида айтиш мумкин – жамоатчилик иштироки муҳофаза чораларини кучайтиради.

Фуқаролар ва ННТ Сув хўжалиги вазирлигига мурожаат қилиш, жамоатчилик эшитувида (Кодекснинг 45-моддасига мувофиқ) қатнашиш, сув ҳавзалари кенгашларида (ҳавзавий бошқарув) таклиф бериш орқали иштирок этади. Таклифларни ҳисобга олиш тартиби вазирлик регламенти билан белгиланади (масалан, электрон мурожаатлар орқали).

Ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларнинг таклифлари алоҳида ҳисобга олинади, масалан, қишлоқ ҳудудларида сув таъминоти лойиҳаларида кам таъминланган оилалар учун субсидиялар беришни тақозо этади.

Мамлакатимизда 1000 дан ортиқ Сувдан фойдаланувчилар уюшмаси мавжуд бўлиб, улар фермерларнинг таклифларини ҳисобга олиб, каналларни тозалаш ва сув тақсимотини амалга оширади. Масалан, Фарғона вилоятида СФУлар орқали фуқаролар сув ифлосланиши ҳақида таклиф бериб, муҳофаза чораларини жорий этганлигини келтириш мумкин.

Хулоса сифатида таъкидлаш керакки, 18-модда сув ресурсларини бошқаришнинг барқарор моделини яратади, чунки фуқаролик жамияти иштироки сув дефицитини камайтириш ва экологияни асраб-авайлашга ёрдам беради. У Ўзбекистоннинг сув сиёсатини халқаро стандартларга яқинлаштиради. Бу модданинг самарадорлиги сув хўжалиги органларининг шаффофлигига боғлиқ – улар таклифларни нафақат ҳисобга олиши, балки улар бўйича ҳисобот бериши лозим.